

בראשית רבה פרשה כב:

הדור השני של האנושות

ד"ר תהילה אליצור

מדרש בראשית רבה בספרות המדרש החז"לית

מדרשי הלכה - מדרשי תנאים מאה שלישית

○ לספר שמות: מכילתא דרבי ישמעאל, מכילתא דרשב"י

○ לספר ויקרא: ספרא

○ לספר במדבר: ספרי במדבר, ספרי זוטא במדבר

○ לספר דברים: ספרי דברים, מכילתא דברים

מדרשי אגדה – מדרשי אמוראים [והלאה]

מאה 5

• **בראשית רבה**

• ויקרא רבה

• פסיקתא דרב

כהנא

• תנחומא, שמות

• רבה, במדבר רבה –

רובד קדום

מאה 6-8

• תנחומא, שמות רבה

• במדבר רבה – רובד

• ביניים

• דברים רבה

• רות רבה

• איכה רבה

• שיר השירים רבה

• קהלת זוטא

• אסתר רבה

• פרקי דרבי אליעזר

מאה 9 - 14

• תנחומא – רובד

מאוחר

• אגדת בראשית

• מדרש משלי

• מדרש אספה

• דברים זוטא

• מדרש תהילים

• אבכיר

• איכה זוטא

• סדר אליהו?

• פתרון תורה

• לקח טוב

• שכל טוב

• ילקוט שמעוני

• מדרש הגדול

הלכה - אגדה

ההלכה והאגדה אינן באמת אף הן אלא שתיים שהן אחת, שני פנים של בריה אחת. היחס שבין זו לזו הוא כיחס שבין המלה למחשבה ולהרגשה, או כיחס שבין המעשה והצורה המוחשית למלה... החלום רץ ונמשך אל הפתרון, הרצון אל המעשה, המחשבה אל המלה, הפרח אל הפרי – והאגדה אל ההלכה...

חיים נחמן ביאליק / הלכה ואגדה, כל כתבי ח"נ ביאליק עמ' רז:

אנציקלופדיה עברית ערך 'אגדה':

אגדה – אותו חלק מתורה שבעל פה [נספרות חז"ל] שאינו הלכה

פעולת הדרשה, הדרשן

וְדַרְשַׁתְּ וַחֲקַרְתָּ וְשִׁאלַת הַיָּטֵב וְהִנֵּה אֲמַת נִכּוֹן הַדְּבָר נַעֲשֶׂתָה הַתּוֹעֵבָה הַזֹּאת בְּקִרְבְּךָ: [דברים יג טו]

וַיִּתְרַצְצוּ הַבְּנִיִּים בְּקִרְבָּהּ וַתֹּאמֶר אִם־כֵּן לָמָּה זֶה אֲנִי וַתֵּלֶךְ לְדַרְשׁ אֶת־ה': [בראשית כה כב]

יונה פרנקל, דרכי האגדה והמדרש עמ' 11: ...אמרנו ש'דרש' בלשון חכמים הוא חיפוש **פירוש חדש** [במקרא]. ביטוי זה כולל שני עקרונות 'פירוש' ו'חדש' אשר טעונים בירור....

בדרך כלל אנו מבינים ש'פירוש' של טקסט הוא הצעת המשמעות המפורטת והכוללת בהתאם לכוונות המקורית של הטקסט... 'פירוש' במשמעות זאת מנוגד עקרונית לביטוי 'חדש' כיוון שאין הוא רוצה להיות חדש ואין הוא רוצה לחדש, שהרי הוא רוצה לחשוף את המקורי... **משמעות הפועל 'דרש', בהקשר של מדרש** אגדה, רחוקה מ'פירוש' כזה מאד.

בראשית רבה פרשה כב – היחידה הנדרשת

בראשית פרק ד

- (א) **והאדם ידע את-חנה ואשתו ופתח ותלד** את-קין ותאמר קניתי איש את-ה':
(ב) ותסוף ללדת את-אחיו את-הבל ויהי-הבל רעה צאן וקין היה עבד אדמה:
(ג) ויהי מקץ ימים ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה':
(ד) והבל הביא גם-הוא מבכרות צאנו ומחלבהן וישע ה' אל-הבל ואל-מנחתו:
(ה) ואל-קין ואל-מנחתו לא שעה ניחר לקין מאד ויפלו פגיו:
(ו) ויאמר ה' אל-קין למה חרה לך ולמה נפלו פגיו:
(ז) הלוא אם-תטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח סטאת רכץ ואליך תשוקתו ואתה תמשל-בו:
(ח) ויאמר קין אל-הבל אחיו ויהי בהיותם בשדה ויקם קין אל-הבל אחיו ויהרגהו:
(ט) ויאמר ה' אל-קין אי הבל אחיך ויאמר לא ידעתי השמר אחי אנכי:
(י) ויאמר מה עשית קול דמי אחיך צעקים אלי מן-האדמה:
(יא) ועתה ארוור אתה מן-האדמה אשר פצתה את-פיה לקחת את-דמי אחיך מידך:
(יב) כי תעבד את-האדמה לא-תסוף תת-כחה לך גע ונד תהיה בארץ:
(יג) ויאמר קין אל-ה' גדול עוני מנשא:
(יד) הן גרשת אתי היום מעל פני האדמה ומפניך אסתר והייתי גע ונד בארץ והיה כל-מצאי יהרגני:
(טו) ויאמר לו ה' לכן כל-הרג קין שבעתים יקם וישם ה' לקין אות לבלתי הכות-אתו כל-מצאו:
(טז) ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ-נוד קדמת-עדן:

- (יז) **וידע קין את-אשתו ותהר ותלד** את-חנוך ויהי בנה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך:
(יח) ויולד לחנוך את-עירד ועירד ילד את-מחויאל ומחויאל ילד את-מתושאל ומתושאל ילד את-למה:
(יט) ויקח-לו למך שתי נשים שם האחת עדה ושם השנית צלה:
(כ) ותלד עדה את-יבל הוא ה'ה אבי ישב אהל ומקנה:
(כא) ושם אחיו יובל הוא ה'ה אבי כל-תפס כנור ועוגב:
(כב) וצלה גם-הוא ילדה את-תובל קין לטש כל-חרש נחשת וברזל ואחות תובל-קין געמה:
(כג) ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמען קולי נשי למך האזנה אמרתי כי איש הרגתי לפצעו וילד לחברתי:
(כד) כי שבעתים יקם-קין ולמך שבועים ושבועה:
(כה) וידע אדם עוד את-אשתו ותלד בן ותקרא את-שמו שת כי שת-לי אלהים זרע אחר תחת הבל כי הרגו קין:
(כו) ולשת גם-הוא ילד-בן ויקרא את-שמו אנוש אז הוחל לקרא בשם ה' פ

בראשית רבה פרשה כב – מבט על

- (א) [והאדם ידע את חוה אשתו] זכור רחמיך יי"י וחסדיך ...
ותהר ותלד את קין אמר ר' אלעזר בן עזריה ג' פלאים נעשו באותו היום...
ותאמר קניתי איש וגו' אמר ר' יצחק חמת לה איתה בנין היא אמרה הא קנה הא קנה בעלי בידי...
(ב) [ותוסף ללדת] וגו' הדא מסייעא לה היא דאמר ר' יהושע בן קרחה עלו למטה שנים וירדו שבעה ותוסף ללדת תוספת ללידה ולא תוספת לעיבור.
ויהי הבל רועה צאן וקין היה עובד אדמה שלשה היו להוטים אחר אדמה ולא נמצא בהם תוחלת...
(ג) [ויהי מקץ ימים] ר' אליעזר ור' יהושע ר' אליעזר א' בתשרי נברא העולם...
ויבא קין מפרי האדמה וגו' מן הפסולת, משל לאריס רע שהיה אוכל את הבכורות...
(ד) [והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלבהן] ר' אלעזר ור' יוסי בר' חנינא ר' אלעזר א' הקריבו בני נח...
וישע יי"י אל הבל ואל מנחתו נפייס ממנו.
(ה) [ואל קין ואל מנחתו לא שעה] לא נפייס ממנו.
[ויחר לקין מאד] ויפלו פניו שנעשו כאוד.
(ז) [ויאמר יי"י אל קין למה חרה לך ולמה נפלו פניך הלא אם תיטיב שאת] ברכה, ואם לא תיטיב שאת קללה, ד"א הלא אם תיטיב אני מוחל לך ...
לפתח חטאת רובץ רובצת אין כת' כאן אלא רובץ, בתחילה הוא תש כנקבה ואחר כך הוא מתגבר כזכר...
(ח) [ויאמר קין אל הבל אחיו..ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגו] וגו' על מה היו הדינין אמורים, אמרו בוא ונחלק העולם.. מתוך כך ויקם קין וגו', ... במה הרגו, ר' שמעון א' בקנה הרגו וילד לחבורתי דבר שעושה חבורה...
(י) [ויאמר יי"י אל קין אי הבל] וגו' לאיפרכוס שהיה מהלך באמצע פלטיה...
(יא) [ועתה ארור אתה] אמר ר' שמעון בן גמליאל בשלשה מקומות דיברו הכתובין בלשון ממועט... [כי תעבד את האדמה לא תסוף תת כחה לך] ר' אלעזר אמר לך אינה נותנת....
[יג יד] ויאמר קין אל יי"י גדול עוני מנשוא לעיליונים ותחתונים אתה סובל, לפשעי לא תסבול...
(טו) [ויאמר לו יי"י לכן כל הורג קין] וגו' ר' יהודה א' נתכנסו [בהמה וחיה ועוף לתבוע] דיקיון שלהבל... וישם יי"י לקין אות ר' יהודה א' הזריח לו גלגל חמה...
(טז) [ויצא קין] וגו' מאיכן יצא, ר' איבו אמר הפשיל דברים לאחוריו ויצא כגונב דעת העיליונים....

(א) והאדם ידע את-טנה אשתו ופנהר ותלד את-קין ותאמר קניתי איש את-ה':

דרשת פתיחה [פתיחתא']

ד (א) [והאדם ידע את חוה אשתו] 'זכור רחמיה ה' וחסדיך כי מעולם המה' (תהלים כה ו)
אמר ר' יהושע בר נחמיה: שבם התנהגת עם אדם הראשון; שכך אמרת לו 'כי ביום אכלך ממנו מות תמות' (בראשית ב יז) ואילולא לא נתתה לו יום אחד משלך שהוא אלף שנים, היאך הוא נזקק להעמיד תולדות 'והאדם ידע' וגו'.

תהלים פרק כה

(א) לְדָוִד אֵלֶיךָ ה' נִפְשִׁי אֶשָּׂא:

(ב) אֱלֹהִי בְּךָ בִטְחֹתִי אֶל־אֲבוֹשָׁה אֶל־עֵלְצוֹ אִיבִי לִי:

...

(ו) זְכַר־רַחֲמֶיךָ ה' וְחַסְדֶיךָ כִּי מֵעוֹלָם הֵמָּה:

(ז) חַטָּאוֹת גְּעוּרֵי וּפְשָׁעֵי אֶל־תִּזְכֹּר כַּחַסְדְּךָ זְכַר־לִי־אֶתָּה לְמַעַן טוֹבֶכָה ה':

(ח) טוֹב־וַיֵּשֶׁר ה' עַל־כֵּן יוֹרָה חַטָּאִים בְּדַרְךָ:

(ט) יְדַבֵּר עֲנוּיִם בְּמִשְׁפָּט וְיִלְמַד עֲנוּיִם דַּרְכֶּךָ:

(י) כָּל־אֲרָחוֹת ה' חֶסֶד וְאֱמֶת לְנַצְרֵי בְרִיתוֹ וְעֵדֵתָיו:

(יא) לְמַעַן־שִׁמְךָ ה' וְסִלַּחְתָּ לְעוֹנֵי כִּי רַב־הוּא:

(יב) מִי־זֶה הָאִישׁ יִבָּא ה' יוֹרְנוּ בְּדַרְךָ יִבְחַר:

(יג) וּפְשׁוֹ בְּטוֹב תִּלְוֶן אֲזַרְעוּ יִירַשׁ אֶרֶץ:

....

(א) **והאדם ידע את־חַוֵּה אִשְׁתּוֹ** ופִּהֶר וּתְלֵד אֶת־קִיּוֹן וּתְאָמַר קִנִּיתִי אִישׁ אֶת־ה':

[והאדם ידע וגו'] ר' הונא ור' יעקב בשם ר' אבא.

לא שימש ברייה קודם לאדם

הראשון; 'אדם ידע' אין כתיב כאן אלא 'והאדם', ידע - הודיע דרך ארץ לכל.

ידע מאי זו דרך שליווה נישלה, ידע מה עבדת ליה חוויה, אמר ר' אחא חוויה חוויר ואת חוויה דאדם.

בראשית פרק ג

(א) **והנחש הִיה עָרוֹם מְכַלֵּתִית הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר אֶל־הָאִשָּׁה אַף כִּי־אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִכָּל עֵץ הַגֵּן:**

(ב) **וּתְאָמַר הָאִשָּׁה אֶל־הַנָּחַשׁ מִפְּרִי עֵץ־הַגֵּן נֹאכַל:**

(ג) **וּמִפְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ־הַגֵּן אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְעוּ בּוֹ פֶּן־תָּמּוּתוּ:**

(ד) **וַיֹּאמֶר הַנָּחַשׁ אֶל־הָאִשָּׁה לֹא־מוֹת תָּמּוּתוּ:**

(ה) **כִּי יֵדַע אֱלֹהִים כִּי בְיוֹם אֲכַלְכֶם מִמֶּנּוּ וּנְפַקְחוּ עֵינֵיכֶם וְהִייתֶם כְּאֱלֹהִים יֹדְעֵי טוֹב וָרָע:**

(ו) **וַתֵּרָא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לְמֹאכַל וְכִי תֵאָוֶה־הִוא לְעֵינָיִם וְנִחְמַד הָעֵץ לְהַשְׁלִיל וַתִּקַּח מִפְּרִיָּו וַתֹּאכַל וַתֵּתֵן גַּם־לְאִישָׁהּ עִמָּהּ וַיֹּאכְלוּ:**

(ז) **וַתִּפְקְחֶנָּה עֵינֵי שְׂרָיָהּ וַיִּדְעוּ כִּי עִרְמָם הֵם וַיִּתְפָּרוּ עָלֶיהָ וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם חֲגָרֹת:**

(ח) **וַיִּשְׁמְעוּ אֶת־קוֹל ה' אֱלֹהִים מִתְּהַלֵּךְ בַּגֵּן לְרוּחַ הַיּוֹם וַיִּתְחַבֵּא הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ מִפְּנֵי ה' אֱלֹהִים בְּתוֹךְ עֵץ הַגֵּן:**

(ט) **וַיִּקְרָא ה' אֱלֹהִים אֶל־הָאָדָם וַיֹּאמֶר לוֹ אַיֶּכָּה:**

....

(יז) **וּלְאָדָם אָמַר כִּי־שָׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתְּךָ וַתֹּאכַל מִן־הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ אַרְוֶה הָאָדָמָה בְּעֵבוּרְךָ בְּעֵצְבוֹן תֹּאכְלֶנָּה כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ:**

(יח) **וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת־עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה:**

(יט) **בְּזַעַת אֶפְיֶיךָ תֹּאכַל לֶחֶם עַד שׁוֹבֵרְךָ אֶל־הָאָדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לָקַחְתָּ כִּי־עִפְרוּ אֶתְּךָ וְאֶל־עִפְרוּ תִּשׁוּבוּ:**

.....

(כג) **וַיִּשְׁלַחֵהוּ ה' אֱלֹהִים מִגֵּן־עֵדֶן לְעַבְדֵּל אֶת־הָאָדָמָה אֲשֶׁר לָקַח מִשָּׂם:**

...

(א) וְהָאָדָם יָדַע אֶת־תּוֹנָה אִשְׁתּוֹ וַתַּהַר וַתֵּלֶד אֶת־לֶקֶן וַתֹּאמֶר קִנִּיתִי אִישׁ אֶת־ה' וַתִּסְפָּף לִלְדֹת אֶת־אֶחָיו אֶת־הַבֵּל וַיְהִי־הֶבֶל רְעֵה צֶאן וְלֶקֶן הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה:

ותהר ותלד את קין. אמר ר' אלעזר בן עזריה: ג' פלאים נעשו באותו היום, **בו ביום נבראו, בו ביום שימשו, בו ביום הוציאו תולדות.** אמר ר' יהושע בן קרחה: עלו למטה שנים וירדו שבעה; **קין ותאומתו הבל ושתי תאומותיו.**

ויקרא רבה (מרגליות) פרשת אמור פרשה כט

בחדש השביעי באחד לחדש (ויקרא כג, כד). ...את מוצא באחד בתשרי נברא אדם הראשון. **שעה ראשונה עלה במחשבה, שנייה נמלך במלאכי השרת, שלישית גיבלו, רביעית ריקמו, חמישית עשאו גולם, ששית נפח בו נשמה, שביעית העמידו על רגליו, שמינית הכניסו לגן עדן, תשיעית צוהו, עשירית עבר על ציויו, אחת עשרה דנו, שתיים עשרה נתן לו דימיס.** אמ' לו הקדוש ברוך הוא אדם הרי את סימן לבניך, מה אתה נכנסת לפני בדין ונתתי לך דימיס אף בניך נכנסין לפני בדין ואני נותן להם דימיס. אימתי בראש השנה, בחדש השביעי באחד לחדש.

תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף לח עמוד ב

אמר רבי יוחנן בר חנינא: **שתיים עשרה שעות הוי היום.** שעה ראשונה - הוצבר עפרו, שניה - נעשה גולם, שלישית - נמתחו אבריו, רביעית - נזרקה בו נשמה, חמישית - עמד על רגליו, ששית - קרא שמות, **שביעית נזדווגה לו חוה, שמינית - עלו למטה שנים וירדו ארבעה, תשיעית - נצטווה שלא לאכול מן האילן, עשירית - סרח, אחת עשרה - נידון, שתיים עשרה - נטרד והלך לו.** שנאמר אדם ביקר בל ילין [תהילים מט]

וְהָאָדָם יָדַע אֶת־תּוֹנָה אִשְׁתּוֹ וַתַּהַר וַתֵּלֶד אֶת־לֶקֶן וַתֹּאמֶר קִנִּיתִי אִישׁ אֶת־ה':
וַתִּסְפָּף לִלְדֹת אֶת־אֶחָיו אֶת־הַבֵּל וַיְהִי־הֶבֶל רְעֵה צֶאן וְלֶקֶן הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה:

ויקרא פרק כ יז:

וְאִישׁ אֲשֶׁר־יִקַּח אֶת־אִחֹתוֹ בִּתְּאֲבִיו אֹו בִּתְ־אָמוֹ וְרָאָה אֶת־עֲרוֹתָהּ וְהִיא־תִרְאָה אֶת־עֲרוֹתוֹ חֹסֵד הוּא וְנִכְרְתוּ לְעֵינֵי בְנֵי עַמָּם עֲרוֹת אִחֹתוֹ גְּלָה עֵינָיו יִשָּׂא:

רש"י"

חסד הוא. לשון ארמי חרפה - חסודא. **ומדרשו: אם תאמר קין נשא אחותו, חסד עשה המקום לבנות עולמו ממנו, שנאמר 'עולם חסד יבנה' (תהלים פט ג):**

(א) וְהָאָדָם יָדַע אֶת־חַטָּאתוֹ וַתִּבְרָא אֱלֹהִים וַתִּלְדֵּם וַתִּלְדֵּם אֶת־לָקֵן וַתִּאמֶר קִנִּיתִי אִישׁ אֶת־ה':

ותאמר קניתי איש וגו' אמר ר' יצחק: חמת לה איתה בנין היא אמרה הא קנה הא קנה בעלי בידיי.

[את י"י] ר' ישמעאל שאל את ר' עקיבא אמר לו: בשביל ששימשתה את נחום איש גם זו כ"ב שנה אכים ורקים מיעוטים, איתים גמים ריבויין, את דכתיב הכא מהו? אמר ליה: אילו נאמר 'קניתי איש ה" היה הדבר קשה, אלא 'את ה" אמר ליה: 'כי לא דבר רק הוא מכם' (דברים לב מז) - ואם רק הוא מכם שאין אתם יודעין לדורשו, אלא 'את ה" - לשעבר אדם נברא מאדמה וחוה מן אדם, מיכן ואילך 'בצלמינו כדמותינו' (בראשית א כו) - לא איש בלא אשה, לא אשה בלא איש, ולא שניהם בלא שכינה.

[את י"י] ר' ישמעאל שאל את ר' עקיבא אמר לו: בשביל ששימשתה את נחום איש גם זו כ"ב שנה אכים ורקים מיעוטים, איתים גמים ריבויין, את דכתיב הכא מהו? אמר ליה: *ואת מה דרש ביה?*

אמר ליה: אילו נאמר 'קניתי איש ה" היה הדבר קשה, אלא 'את ה" אמר ליה: 'כי לא דבר רק הוא מכם' (דברים לב מז) - ואם רק הוא מכם שאין אתם יודעין לדורשו, אלא 'את ה" - לשעבר אדם נברא מאדמה וחוה מן אדם, מיכן ואילך 'בצלמינו כדמותינו' (בראשית א כו) - לא איש בלא אשה, לא אשה בלא איש, ולא שניהם בלא שכינה.

פעולת הדרשה, הדרשן

יונה פרנקל, דרכי האגדה והמדרש עמ' 11: ...אמרנו ש'דרש' בלשון חכמים הוא חיפוש **פירוש חדש** [במקרא]. ביטוי זה כולל שני עקרונות 'פירוש' ו'חדש' אשר טעונים בירור....

בדרך כלל אנו מבינים ש'פירוש' של טקסט הוא הצעת המשמעות המפורטת והכוללת בהתאם לכוונות המקורית של הטקסט... 'פירוש' במשמעות זאת מנוגד עקרונית לביטוי 'חדש' כיוון שאין הוא רוצה להיות חדש ואין הוא רוצה לחדש, שהרי הוא רוצה לחשוף את המקורי... **משמעות הפועל 'דרש', בהקשר של מדרש אגדה, רחוקה מ'פירוש' כזה מאד.**

הדרשן אינו מחפש את המשמעות המקורית ואת ההקשרים המקוריים של הטקסט, אלא מחפש דרך כיצד לבטא בעזרת הטקסט המקורי את התכנים החדשים שחשובים בעיניו. הוא יודע שאחרים לפניו כבר חיפשו בדרך זאת ומצאו משמעויות שהיו חשובות בעיניהם ואין הוא מתנגד להן, אבל הוא מרשה לעצמו לחפש ולמצוא מחדש...